

نقشه اورمیه

در سال ۱۳۱۲ شمسی

کاوه کاووسی

سابقه ترسیم نقشه شهرهای ایران به حدود یک قرن پیش بر می‌گردد یعنی از زمانیکه دارالفنون به کوشش امیر کبیر تاسیس شد و برای ایرانیان امکان فراگیری علوم روز مهیا شد. تا پیش از زمان مذکور نقشه‌کشی به صورت علمی و دقیق در کشور رایج نبود و حتی نقشه‌های موجود در موثق‌ترین منابع از جمله کتاب مسالک و ممالک^(۱) بصورت کروکی بوده و اطلاعات دقیق و کاملی را ارائه نمی‌کرده است.

اولین نقشه ترسیمی در سال ۱۲۸۷ قمری توسط جعفر قلی خان رئیس مدرسه دارالفنون و میرزا عبدالغفار - معلم علوم ریاضی - با کمک بیست نفر از مهندسين کشیده شد^(۲) و از آن تاریخ به بعد تحصیل کرده‌های دارالفنون به ترسیم نقشه‌های شهرهای ایران پرداختند.

اولین نقشه اورمیه مدتها بعد از این تاریخ و در سال ۱۳۱۲ شمسی توسط آوانس غریب‌ان ترسیم شد. راجع به گذشته این فرد اطلاعات کاملی موجود نیست، اما با استناد به گفته‌های یکی از کارمندان قدیمی شهرداری اورمیه^(۳) «غریب‌ان یکی از مهندسان ایرانی شهرداری اورمیه بود که ارمنی بود و در دارالفنون تعلیم دیده بود.»

راجع به نقشه نکات زیر قابل توجه است:

الف - این سند جزء مدارک و اموال شهرداری اورمیه به ثبت رسیده و اکنون در اتاق شهردار اورمیه به دیوار آویخته شده است.^(۴)

ب - نقشه تمام رنگی است و در ۱۲ قطعه ترسیم و سپس روی مقوای ضخیمی چسبانده شده است و در کل اندازه آن بطول ۱۲۰ و عرض ۹۰ سانتی متر است.

ج - در گوشه فوقانی سمت چپ نقشه و در داخل کادری رسام توضیحات زیر را درباره ترسیم نقشه آورده است.

«از آنجائیکه تاکنون نقشه شهر رضائیه که مطابق اصول مهندسی و فنی و جاری خیابانهای جدید و سایر احداثات باشد ترسیم نشده بود، لهذا حسب الامر وزارت جلیله داخله تحت توجهات ایالتین جلیلتین حضرت ساعد الوزراء و حضرت مظفرخان اعلم در موقع ریاست بلدیة آقای عبدالعظیم میرزا احمدی توسط مسیو غریب‌ان مهندس بلدیة تکمیل و ترسیم یافت. ۲۱ خرداد ماه ۱۳۱۲»

همچنین در گوشه تحتانی سمت راست، بار دیگر به ترسیم نقشه توسط آوانس غریب‌ان مهندس بلدیة رضائیه تاکید شده، بعلاوه بر آن مقیاسی خطی نیز برای نقشه ترسیم شده است.

بررسی نقشه:

مهمترین ویژگی نقشه داشتن شناسنامه کامل از قبیل مشخصات رسام، تاریخ، مقیاس و علامت شمال است که با استفاده از آنها می‌توان اطلاعات کاملتری را از نقشه استخراج نمود. دقت نقشه ویژگی دیگری است که باید مورد توجه قرار گیرد. طول و عرض شهر، همچنین موقعیت و ابعاد خیابانهای تازه تاسیس با نقشه‌های سالهای بعد تطابق نسبتاً کاملی دارد.

اما در مورد بافت ارگانیک و قدیمی شهر این دقت رعایت نشده و موقعیت و زاویه اکثر کوچه‌ها دقیق و درست نیست و همین مساله باعث شده که موقعیت بناهای قدیمی شهر از قبیل مسجد جامع و اعظم، بازار و... از دقت کافی برخوردار نباشد. ایراد دیگری که به این نقشه می‌توان وارد کرد عدم ارائه اطلاعات دقیق درباره محلات قدیمی شهر است و بافت ارگانیک کوچه‌ها یا مرکز محلات بصورت کروکی به نمایش در آمده است. نکته مثبت دیگری که باید ذکر شود مشخص شدن وضعیت باروی قدیمی

۱- ابوسحاق ابراهیم اصطخری. مسالک و ممالک. به کوشش ایرج افشار.

تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۴۰.

۲- اخبار رسمیه: وزارت علوم، روزنامه دولت علیه ایران، ۱۶ محرم ۱۲۸۷، ص ۳.

۳- آقای ابراهیم اصغری که در سال ۱۳۶۱ از شهرداری اورمیه باز نشسته شده‌اند.

۴- لازم است از تلاش تمام مسئولان سازمان میراث فرهنگی که جهت خارج کردن نقشه از قاب و اسکن آن تلاش نمودند، تشکر و سپاسگذاری کنم.

شهر و موقعیت دروازه‌های هفتگانه شهر است. پیش از تهیه این نقشه، تنها یک کروکی از وضعیت بارو و دروازه‌های شهر موجود بود که در زمان ناصرالدین شاه و توسط اسدالله خان توپچی ترسیم شده بود. در این نقشه وضعیت دفاعی شهر و نحوه قرارگیری توپخانه و نیروهای دفاعی در برابر حملات احتمالی پیش بینی شده بود و باروی شهر بصورت دایره‌ای فرض شده بود که هفت دروازه شهر بصورت منتظم روی محیط آن چیده شده بودند، حال اینکه نقشه ترسیمی غربی‌بان بصورت دقیق وضعیت باروی شهر را مشخص کرده و موقعیت دقیق دروازه‌های شهر و نحوه ارتباط آنها با داخل و خارج شهر را بیان می‌نماید و در حال حاضر نیز این نقشه بعنوان موثق‌ترین نقشه جهت بررسی باروی شهر اورمیه به حساب می‌آید، چرا که با گسترش شهر، این حصار از بین رفته و نقشه دیگری قبل از تخریب بارو از شهر تهیه نشده بود.

توجه به بافت خارج شهر و ترسیم خیابانهای تازه تاسیس پادگان، همچنین مشخص کردن موقعیت باغ محلی و رودخانه شهر چائی که در فاصله نسبتاً زیادی از شهر واقع شده بود نکته مثبت دیگری است که باید به آن اشاره نمود و ویژگی جالب بافت قدیمی اورمیه که در نقشه نیز به خوبی نمایش داده شده است وجود قبرستانهای زیادی در داخل شهر و یا مجاور دروازه‌های شهر است، این تعدد به نحوی است که در بعضی از محلات بیش از یک قبرستان وجود داشته است. با توجه به زندگی قومیتها و ادیان مختلف در این شهر می‌توان چنین حدس زد که هر قبرستان مختص به قوم خاصی بوده است. در نقشه ترسیمی سال ۱۲۱۲ وجود هشت قبرستان در داخل شهر و چهار قبرستان در خارج از باروی شهر دیده می‌شود. در کروکی قبلی شهر نیز که در زمان ناصرالدین شاه ترسیم شده بود به این مساله بعنوان یک معضل اشاره و به لزوم خارج شدن قبرستانها از داخل شهر تاکید شده بود و احتمالاً چهار قبرستان خارج شهر - که از وسعت نسبتاً زیادی برخوردار می‌باشند و در چهار گوشه شهر و در مجاورت دروازه‌های شهر واقع شده‌اند پس از دوران ناصرالدین شاه احداث شده‌اند.

محلات شهر:

همانطور که قبلاً اشاره شد، در این نقشه اطلاعات دقیقی درباره بافت قدیمی و ارگانیک محلات ارائه نمی‌شود. در این قسمت درباره محلات مهم شهر توضیحات مدعی‌تری ارائه می‌شود.

۱- محله هفت آسیاب: در قسمت شمال شرقی شهر و در مجاورت باروی شهر و دروازه شاپور قرار داشت مرکز این محله با احداث خیابان سیروس از بین رفت.

۲- محله علی گورگه: در جبهه شرقی شهر و در قسمت تحتانی محله هفت آسیاب واقع شده و از یک سو با دروازه توپراق قلعه مرتبط بوده است.

۳- محله آغداش: احداث و امتداد خیابان پهلوی باعث شد که بیشترین آسیب به این محله وارد شد.

۴- محله هزاران: در قسمت جنوب شرقی واقع شده بود و با دروازه بازار باش مرتبط بود. احداث خیابان نادری سبب از بین رفتن این محله شد.

۵- محله یورد شاه: از بزرگترین و مهمترین محلات شهر اورمیه به حساب می‌آمده و بسیاری از بناهای مهم و قدیمی شهر از قبیل مسجد جامع بازار و مریضخانه آمریکائیان در این محله واقع شده است. احداث خیابان پهلوی این محله را عملاً به دو قسمت تقسیم کرد.

۶- محله دلگشا: این محله بصورت باغی سرسبز بود و بناهای مسکونی کمی در این قسمت وجود داشت. به خاطر موقعیت مناسب ارتباطی و مجاورت ساختمانهای مهم شهر و دروازه کرد شهر این محله هم اینکه تبدیل به مهمترین میدان شهر شده است.

۷- محله عسگر خان: یکی دیگر از محلات مهم شهر بوده که در مجاورت دروازه‌ای به همین نام قرار داشت.

۸- محله هندو: در مجاورت بناهای قدیمی از جمله بازار و مسجد سردار واقع شده بود و همین همسایگی سبب شده که در بافت قدیمی این محله در مقایسه با محلات مشابه دخل و تصرف کمتری صورت بگیرد و فرم کوچه‌های قدیمی آن هنوز هم حفظ شده است.

